

Олійник І. Д.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ПОГЛЯДИ – ПЕРЕКЛАДИ – ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті аналізується проблематика перекладів літератури для дітей. Особливості текстів для дитячого читання ставлять перед перекладачем подвійне завдання: адаптувати текст для розуміння дитиною та дотримуватися основи першотвору. В результаті при інтерпретації спостерігаються різні рівні трансформації тексту: пояснення, доповнення, видозміни значення та спотворення змісту.

Ключові слова: переклад, дитяча література, трансформація тексту, пояснення, доповнення, видозміна, спотворення.

В статье анализируется проблематика переводов литературы для детей. Особенности текстов для детского чтения ставят перед переводчиком двойную задачу: адаптировать текст для понимания ребенком и следовать оригиналу. В результате интерпретации прослеживаются разные уровни трансформации текста: разъяснения, дополнения, видоизменения значения, искажения смысла.

Ключевые слова: перевод, детская литература, трансформация текста, разъяснения, дополнения, видоизменения, искажения.

The article outlines the issue of translating books for children. The peculiarities of texts for children pose a twofold challenge for a translator: to adapt the text for children's perception and follow the model of the original. As a result of interpretation there are various levels of text transformations: explanation, complementation, modification of the meaning and sense distortion.

Key words: translation, children's literature, text transformation, explanation, complementation, modification and distortion.

Література для дітей окреслена межами “функціональної призначеності”, “специфічності оповіді”, “морально-дидактичної навантаженості” – характеристиками, що й відрізняють її від “дорослої літератури” – знаходиться на роздоріжжі двох протилежних тенденцій у сфері наукових досліджень. З одного боку, дитяча література, яка традиційно перебувала на периферії, “маргінесі” системних досліджень з огляду на свою специфіку та інтерпретаційну трудність, все ж становила чималий науковий інтерес як джерело збагачення жанровими утвореннями фольклорного та авторського надходження. Маємо на увазі, насамперед, різноманіття жанрових форм, що притаманні дитячій літературі: казки (про тварин, чарівні, кумулятивні, побутові), байки, балади, оповідання, вірші, приказки, загадки, адаптації, фентезі тощо. Увага до їх вивчення зумовлена намаганням досягнути спільні та індивідуальні ознаки кожного жанру на різних рівнях: від мовознавчих студій, що зосереджуються на засобах вираження тих чи інших характеристик тексту до компаративістичних досліджень, які виявляють мотиви та способи функціонування спільних жанрів у міжнаціональному просторі. Такі напрями досліджень, що безумовно становлять наукову цінність є, на нашу думку, радше реалізацією дорослих амбіцій їх авторів, аніж задоволенням потреб маленького читача.

З іншого боку, існують дослідження дитячої літератури (у кількісному співвідношенні вони, щоправда, поступаються попереднім), які покликані вивчати інтереси, уподобання, можливість самого для якого призначений той чи інший твір з приписом “для дитячого читання”. Наукова значущість таких студій оцінюється не лише вимірами дорослого сприймача, а й збагачує розуміння того, що здатен оцінити маленький читач, заради якого існує корпус творів світової літератури, що обмежений віковими рамками й віковою специфікою.

Потреба вивчення текстів дитячої літератури, відповідно, зумовлена двоякістю її побутування: у вимірі дорослого, що є автором, співавтором, перекладачем, критиком дитячого тексту, та в сприйнятті безпосередньо дитиною-реципієнтом. В силу об'єктивних обставин, за яких сама дитина не здатна бути ні професійним критиком, ні інтерпретатором створеної для неї літератури, дослідження цієї категорії належать до компетенції дорослого. “Доросле” сприйняття, продиктоване “іншим” досвідом читання, означає дитячу літературу, як правило, крізь призму морально-дидактичної спрямованості та розважально-пізнавального характеру. “Інший” досвід читання, запропонований інтерпретатором при перекладі, маніпулює дитячим текстом, внаслідок чого він втрачає своє первісне значення, а відтак набирає нових рис, що непритаманні оригіналові.

Дослідження перекладів дитячої літератури базуються на визнанні чотирьох основних чинників, на основі яких обґрунтовуються ті чи інші висновки. Перше – це, насамперед, усвідомлення того, що переклади для дітей, повною мірою, як і для дорослих, будують містки порозуміння між різномовними середовищами, що закріплює за поняттям перекладності дитячої літератури приналежність до культурного контексту. Другий вагомий показник – специфіка творів для маленьких читачів, у нашому розумінні, – “дитячість” тексту, яка проявляється на мовному та літературному рівнях у використанні простих речень, обігруванні слів, введенні моралізаційно-дидактичних елементів, численних звертаннях тощо. Ці показники дитячого тексту значною мірою зумовлені вибором жанру та особливостями оповіді. Третє – літературна полісистема, яка класифікує дитячу літературу в підсистему із периферійним статусом, визнаючи її другорядне (у порівнянні з дорослою) значення, нижчий престиж, що, в свою чергу, зумовлює перекладацькі “вільності” в поєднанні з меншою відповідальністю при іншомовному трактуванні дитячого тексту. Четвертий чинник – дитяча аудиторія: її обмежений вік диктує інше ставлення перекладача до тексту перекладу з огляду на можливості уяви та асоціативний контекст читачів.

Якими б різними не були думки науковців щодо завдань, цілей та закономірностей перекладу дитячої літератури, одноставними є їхні міркування стосовно самого поняття перекладу. Адже переклад літератури для дітей, значно більшою мірою, ніж для дорослих, характеризується адаптаційністю, трансформаціями та видозмінами, які неминуче проявляються на якості перекладу. Так, визнаючи за перекладом дитячого тексту його особливий статус, Катеріна Райс, котра у своїй праці виділяє дві протилежні категорії “можливостей” та “обмежень” критики перекладу, відносить переклад дитячої літератури до другої. Авторка вказує на відносність поняття перекладу, який, будучи пристосованим до дитячого сприйняття, містить чимало змін, переробок. “Цей вид адаптації слід було б назвати переказом вільним, оглядовим чи перефразованим, беручи до уваги, наскільки зміст та форма оригіналу змінені. Очевидно, що перекладацька робота тут присутня, однак із численними різновидами модифікацій – скороченнями, пропущеннями, спрощуваннями, зміщеннями виразності і т.д.” [9, с. 103]. Тобто традиційні критерії оцінювання перекладу художнього тексту (за типом, функцією, жанром), застосовані для аналізу перекладу дитячої літератури, повинні враховувати і рецептивні фактори, інакше кажучи, значною мірою орієнтуватися на читача, і брати до уваги присутні в тексті перекладу видозміни.

У “Поетиці дитячої літератури” Зохар Шевіт виходить із аргументації віднесення кола дитячого читання до літературної полісистеми та трактує переклад не стільки з погляду міжмовної, як семіотичної комунікації. Функціонування перекладів для дітей, за дослідницею, обумовлене позицією дитячої літератури в літературній полісистемі та передбачає, відповідно, додержання двох принципів перекладу: 1) пристосування тексту до суспільних вимог того, що є “добрим для дитини” з погляду виховних принципів, та 2) підпорядкування змісту, характерів і мовлення превалюючому в суспільстві розумінню можливостей дитини, тобто з погляду психологічних та рецептивних критеріїв [10, с. 113]. В різні історичні періоди домінантним виявлявся той чи інший принцип: дидактичний чи принцип розуміння. Сьогодні, як стверджує авторка, основною метою перекладів для дітей є забезпечення адекватного розуміння та сприйняття.

Фінляндська дослідниця перекладу дитячої літератури Рійта Ойттінен у ґрунтовному дослідженні “Перекладати для дітей” називає адаптації та трансформації невід’ємними характеристиками цієї галузі перекладознавства. Авторка аналізує різні погляди на проблему адаптації дитячої книги та завершує свої міркування наскрізною думкою всієї праці: “Діалогічність також передбачає відповідальність: перекладачі для дітей несуть відповідальність перед автором оригіналу і читачами перекладу, але вони також відповідальні і перед собою, перед власними образами дитини” [8, с. 84]. Відповідальність тлумача, на нашу думку, повинна супроводжувати усякий текст: чи то перекладений (вірний оригіналові), чи то адаптований (пристосований для кращого розуміння дитиною). Однак, мабуть, саме відсутність відповідальності, чи, може, спотворене її трактування, яке проявляється через надмірне “я” інтерпретатора в перекладі, змінюють похідний текст, створюють інше його бачення, а відтак, спонукають до прискіпливих досліджень.

Пропонована розвідка – це спроба практично проілюструвати питання відповідальності перекладача, поглянути на переклад крізь призму особистісного бачення тлумача. В центрі дослідження – простеження інтерпретаційних маніпуляцій у текстах перекладів збірки Р. Кіплінга “Just So Stories” шляхом визначення основних трансформаційних технік. Беручи до уваги те, що трансформації при перекладі – це реорганізація тексту через конкретизацію, генералізацію, компенсацію, додавання та опущення, проаналізуємо основні функції та цілі застосованих прийомів у творах літератури для дітей.

Периферійний статус дитячої літератури зумовлює її сприйнятливості до різного роду адаптацій, які іноді повністю спотворюють зміст тексту першоджерела та призводять до неправильного сприйняття. Через застосування маніпуляцій текстом автор перекладу намагається апелювати до читацької аудиторії, чие сприймання обмежується віковими рамками. З намаганням “догодити” маленькому читачеві тлумач вдається до викривлення змісту оригінального тексту: спрощує, схематизує або ж надмірно увиразнює окремі фрагменти. У пропонованій статті маніпуляції перекладеного дитячого тексту розглядатимемо як засоби *пояснення, доповнення, трансформації значення та перекручення змісту*. Ілюстративним матеріалом слугуватимуть різні інтерпретаційні версії казок зі збірки Р. Кіплінга, здійснені Юр. Сірим (1909 р., 1952 р.), Юр. Шкрумеляком (1931 р.), Євгенією Бондаренко (2002 р.), В. Панченком (2005 р.).

Намір письменника та завдання його книги є адекватно переданими тоді, коли присутність інтерпретатора у перекладі є непомітною, коли перекладач виступає анонімним передавачем естетичної та ідейно-художньої цінності першотвору. Однак досягнути цього важко, якщо не неможливо, оскільки постать перекладача, його розуміння, погляди не можуть не позначитися на перекладі. Як слушно зауважує П. Топер, сприйняття перекладу в новій мовній сфері значною мірою зумовлене творчою особистістю перекладача [7].

Проблема авторства перекладача дитячого тексту, за Рійтою Ойттінен, пов’язана із образом дитини, який для кожного тлумача є іншим. Цей образ, з однієї сторони, є унікальним, неповторним в уявленні кожного інтерпретатора, а, з іншої, – він носить елементи збірного образу, що притаманний всьому суспільству, яке представляє перекладач. В залежності від образу дитини, для якої творять автор та перекладач, різним є його відображення мовою оригіналу та відтворення мовою перекладу.

Переклад як пояснення. Модель перекладацької трансформації, яка вводить до цільового тексту додаткові коментарі та ремарки має на меті роз’яснення змісту першотвору. У процесі перекладу деякі тлумачі дитячого тексту вдаються до внесення доповнень: часто пропоновані деталі виокремлюють ті чи інші аспекти. Розглянемо приклад інтерпретації:

Раз уродилося мале слонятко. Росло собі, росло і було супроти всіх дуже чемне та ввічливе. Мало тільки одну хибу¹, що було незвичайно цікаве: безустанку завдавало всім різні питання² [5, с. 2].

¹ Тут і надалі жирним шрифтом виділяємо фрагменти перекладу (оригіналу), що не відповідають оригіналу (перекладу).

² При наведенні прикладів зберігаємо правопис, орфографію та стилістику цитованих джерел.

Додатково введені тлумачем роз'яснення відсутні в оригіналі, хоча цілком узгоджуються з його контекстом: *But there was one Elephant – a new Elephant – an Elephant's Child – who was full of 'satiabile curiosity, and that means he asked ever so many questions* [1, с. 74].

Такі і подібні ремарки тлумача, на нашу думку, служать для задоволення педагогічних потреб дитячої книги, яка повинна не лише розважати, а й ненав'язливо виховувати.

Переклад як доповнення. Доповнення вводяться у переклад щоб розширити зміст, або ж зробити його барвистішим. Часто тлумач намагається “прикрасити” текст, додаючи йому деталей. Різноманітні доповнення, на відміну від пояснень, не увиразнюють переклад, відтак не завжди є виправданими. Порівняймо першотвір і переклад:

Then everybody said, “Hush!” in a loud and dretful tone, and they spanked him immediately and directly, without stopping, for a long time [1, с. 75].

Всі закричали проразливими голосами: Псм! Псм! І зараз посипалося на бідне слонятко з усіх боків хляпси й итовханці. Якби воно не мало було такої грубої шкіри, то ті хляпси добре боліли би його [5, с. 4].

Намагання “заспокоїти” маленького читача спонукає інтерпретатора ввести додаткове речення, яке не впливає на подальше розгортання оповіді.

У перекладі Ю. Сірого зауважуємо введення додаткових фрагментів, які ми пояснюємо необхідністю розгорнути оповідь з огляду на українського читача. Так, в оригіналі читаємо:

Of course the Man was wild too. He was dreadfully wild. He didn't even begin to be tame till he met the Woman, and she told him that she did not like living in the wild ways [1, с. 7].

Автор не зосереджується на тому, як проявлялася дикість чоловіка, вказано лише, що він був жахливо диким, однак, Ю. Сірий вважає за потрібне описати те, у чому полягав той стародавній спосіб життя чоловіка. У виданні 1909 року знаходимо:

Розуміть ся і Чоловік тоді жив в первіснім становищі. Він був зовсім диким, – спав де-небудь на купці сухого листя, а вкривався небом, аж поки не зустрів жінки, яка сказала, що їй зовсім не подобається таке дике житє [3, с. 5].

Переклад Ю. Сірого відзначається детальністю описування, а вживання виразу *вкривався небом*, дуже гармоніює із українським *спати під відкритим небом*. Такий образ, думаємо, добре сприймається свідомістю українця і чітко передає ситуацію та настрій.

Переклад як видозміна значення. Вибір іншого значення слова чи фрази, аніж те, що вимагається контекстом, призводить до перекичування інформаційного повідомлення: читач перекладу отримує інший текст, аніж читач оригіналу. Для прикладу, першотвір подає:

Then he went away, a little warm, but not at all astonished, eating melons, and throwing the rind about, because he could not pick it up [1, с. 45].

Український перекладач, співвідносячи *warm* та *hot*, хоча йдеться про *beaten, offended* (ображений, схвилюваний), пропонує тлумачення, що не відповідає авторському:

Зараз рушило слонятко жваво в дорогу. Було дуже гарячо, але слонятко сьому зовсім не дивувалося, а для прохолоди їло мільони [5, с. 5].

Продовжуючи міркування про видозміну значення у дитячій книзі, звернімося до іншомовного відтворення своєрідної авторської ономапої, яку зустрічаємо у діалогах тварин-персонажів і яка становить трудність для транслятора, оскільки передача її засобами іншої мови вимагає перекладацької майстерності та відчуття мови на фонетичному рівні. В оригіналі казки “How the Camel got his Hump” й одному із українських перекладів читаємо:

And the Camel said “Humph!” again... “Do you see that?” said the Djinn. “That's your very own humph that you've brought upon your very own self by not working... And from that day to this the Camel always wears a humph (we call it “humph” now, not hurt his feelings)...[1, с. 44].

Верблюду знов гаркнув: “Гур-р!”... – От бачиш? – сказав тоді Джин. – Це через те, що ти не хотів працювати... Відтоді й донині він має на спині горба – ми вже не кажемо “гур-р-ба”, щоб не образити його... [2, с. 100].

Гра слів пов'язана з вигуком *Humph!*, що в англійській мові вживається для позначення *невдоволення, неприйняття* чогось є абсолютно виправданою при застосуванні до слова *Hump* – горб. При дослівному перекладі українською мовою “гм” не поєднується з “горб”, тому перекладач В. Панченко обирає “гур-р-б” для створення асоціації, хоча, на наш погляд, “гур-р-б” звучить радше як вигук *озлобленості, жорстокості* – характеристик, що неприйнятні головному персонажеві казки. Натомість, інший варіант української інтерпретації Євгенії Бондаренко є дещо вдалішим при виборі оклику *Хуфф!* для позначення *байдужого ставлення* верблюда, що, однак не сприяло можливості подальшого співвіднесення зі словом “горб” і привело до втрати фонетичної гри:

– Хуфф! – повторив Верблюд і відвернувся... – Ну як? – поцікавився Джин. – Це той самий “Хуфф!”, про який ти весь час торочиш. І напханий він твоєю власною лінню, як у будь-якого нероби... І з того часу він тягає його на спині (“Хуфф!” чи горб – як кому більше подобається)... [6, с. 28-30].

Переклад як спотворення змісту. Іноді автор створює абсолютно відмінний за змістом текст. Приклади таких трансформацій у сучасних перекладах трапляються рідко, однак в інтерпретаціях дитячої літератури все ж мають місце. Йдеться про намагання перекладача передати власне розуміння оригіналу, створити до певної міри новий – інший – текст, який не узгоджується з ідеями автора першотвору і не відповідає контексту.

At last things grew so exciting that his dear families went off one by one in a hurry to the banks of the great grey-green, greasy Limpopo River, all set about with fever-trees, to borrow new noses from the Crocodile. When they came

back nobody spanked anybody any more; and ever since that day, O Best Beloved, all the Elephants you will ever see, besides all those that you won't, have trunks precisely like the trunk of the 'satiabable Elephant's Child [1, с. 79].

В оригіналі йдеться про те, що усі герої казки, позаздривши Слоненяті, що він має такий довгий ніс і собі вирушили до крокодила, щоб отримати такі ж.

Нарешті ті псоти й хляпни так усім слоням надокучили, що позаздрили слонятко ви його труби і, зібравшись в дорогу, рушили над ріку Лімпопо просити в крокодила подібних носів і для себе. – Але вернули без труб... Не всім пощастило так, як слонятко ви...

І від тоді всі слоні, потомки нашого слоненятя, мають такі довгі труби, як се бачите тепер всюди на образках у ваших книжечках, любі читачі [5, с. 16].

Кінцівка казки, звичайно, не узгоджується із тим, що подано в оригіналі і навіть два останні абзаци перекладу дисгармоніюють між собою і не творять цілісного і логічного образу завершення цієї пригоди. Приклади таких інтерпретацій відомі читачам за ранніми перекладами, що датуються ще першою половиною ХХ століття. Тут наведено лише ілюстрацію за авторством Юр. Шкрумеляка, яка, попри невідповідність оригіналу аналізованого перекладу, аж ніяк не применшує авторської та перекладацької спадщини відомого українського дитячого письменника.

Аналіз теоретичних праць з особливостей перекладу дитячої літератури та практичні ілюстрації дослідженого матеріалу оприявнюють в широкому сенсі специфіку, труднощі та різновекторність цієї категорії творів красного письменства. Слід відзначити, зокрема, декілька присутніх ознак літератури для дітей, які повинні підлягати критичному аналізу в процесі оцінювання. Перше, характеристики тексту з притаманними йому проявами “дитячості”: особливості нарації, вагомий ілюстративний супровід, мелодійність та легкість сприймання на слух, зверненість до дитячої уяви тощо. Друга характеристика, що стосується власне перекладацького аспекту, обумовлює присутність “іншого” (дорослого) в трактуванні дитячого тексту, яка позначається на нездатності адаптувати переклад для дитячого читання. Третій критерій – позиція дитячої літератури в літературній полісистемі (за Зохар Шевіт), яка часто применшує значущість текстів для дітей, послаблюючи вимоги до перекладача. Сюди ж належить і проблема культурного контексту, яка стає причиною двозначності тлумачень. Четверта характеристика – читацька аудиторія, рецепційні можливості якої є до певної міри обмежені, однак, саме їх ігнорування стає перешкодою на шляху досягнення перекладацького успіху. Останнім критерієм акцентується те, заради чого й існує дитяча література, роль якої у формуванні особистості важко переоцінити.

Переклад як видозміна оригіналу засобами цільової мови творить рамки тексту, у межах яких позиція інтерпретатора не суперечить задумам автора. Однак надмірне розширення інтерпретаційних рамок призводить до спотворення, модифікації оригінального тексту, що відкриває поле для перекладацьких трансформацій, окремі з яких є неприйнятними. До досліджень з проблем інтерпретаційних трансформацій варто долучити питання про тексти різних жанрів дитячої літератури, що підлягають культурній, літературній чи ідеологічній адаптації.

Література:

1. Кіплінг Р. Вот так сказки! / Редьярд Кіплінг ; [на англ. языкe]. – М. : Прогресс, 1972. – 254 с.
2. Кіплінг Р. Казки / Редьярд Кіплінг ; [пер. з англ. В. Панченко]. – К. : Махаон-Україна, 2005. – 112 с. : іл. – (Подорож у казку).
3. Кіплінг Р. Казки (з малюнками) / Редьярд Кіплінг ; [пер. з англ. Ю. Сірій]. – К. : Друкарня 1-ої Київської друкарської спілки, 1909. – 68 с. : іл.
4. Кіплінг Р. От так сказки! / Редьярд Кіплінг ; [переказав з англ. Ю. Сірій] ; [3-е вид.]. – Нью-Йорк, 1952. – 48 с.
5. Кіплінг Р. Слонятко. Байка з двома образками автора / Редьярд Кіплінг [пер. з англ. Ю. Шкрумеляк]. – Львів : Світ дитини, 1931. – 16 с. : іл.
6. Кіт, що гуляв як сам собі знав та інші казки Р.Кіплінга ; [пер. з англ. Є. Бондаренко] / [літ. обробка І. Бондар-Терещенко]. – Харків : Ранок, 2002. – 96 с. : іл. – (Дивовижні історії).
7. Топер П. Перевод и литература: творческая личность переводчика / Павел Топер // Вопросы литературы. – 1998. – № 6. – С. 178-199.
8. Oittinen R. Translating for Children / Riitta Oittinen. – New York and London : Garland Publishing, Inc., 2000. – 205 p.
9. Reiss K. Translation Criticism – The Potentials and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment / Katherina Reiss ; [transl. into English by Erroll F. Rhodes]. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2000. – 127 p.
10. Shavit Z. Poetics of Children's Literature / Zohar Shavit. – Athens, London : Georgia University Press, 1986. – 193 p.